

Рецензия

от

доц. д-р Валентина Георгиева Ганева-Райчева,
Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН,
за дисертационния труд на Мария Валентинова Маринова „Социалистическите
граждански обреди – между идеологията и традицията (по материали от семейната
обредност)”,
научен ръководител доц. д-р Николай Папучиев,
за присъждане на образователната и научна степен „доктор“,
професионално направление 2.1. Филология – Фолклористика (Културна
антропология)

Със заповед № РД 38-157/22.02.2018 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски” съм определена за член на научно жури във връзка с оценка на дисертационния труд на Мария Маринова на тема „Социалистическите граждански обреди – между идеологията и традицията (по материали от семейната обредност)” за придобиване на образователната и научна степен „доктор”.

Дисертацията се състои от Увод, три глави („Традиционната и социалистическата семейна обредност през погледа на изследователите”, с. 9–97; „Семейната обредност през социализма в България: държавни закони, партийни директиви, мерки за реализация – следване на „челния“ съветски опит”, с. 98–212; „Семейната обредност през периода 1950–1989 г. през погледа на респондентите”, с. 213–325), Приложение, Заключение, Списък на информаторите, Библиография, Използвани съкращения и е с общ обем от 370 с.

Предмет на изследване е „формирането на социалистическата гражданска семейна обредност и нейната рецепция в българското общество през периода 1945–1989 г., както и мястото на традиционната семейна обредност в ритуалите на преход – социализация на дете, сватба и погребение” (с. 4). Авторката си поставя две основни цели: 1) представяне на административните методи, с които се налагат социалистическите ритуали; 2) открояване на възприемането на социалистическата гражданска обредност и степента на запазване на традиционната обредност при респонденти, живели през този период. Логично от тях са изведени следните задачи, които включват изследване на: процесите на формиране на социалистическите граждански церемонии, съхранените традиционни елементи в семейната обредност през периода от 50-те до края на 80-те години на ХХ век и мястото на църковните тайнства и обреди, рецепцията на социалистическите граждански церемонии; начина на разказване за събития от личния живот (с. 4).

Създаването и функционирането на социалистическата семейна обредност се анализират чрез последователното следване и разгръщане на три линии, чрез интерпретация и съпоставка на три дискурса – на изследователите (публикации на етнографи, фолклористи, философи, социолози и др.), на идеолозите на политики и практики „отгоре” (партийни решения, нормативни документи, методически

указания, препоръки, научни обосновки за въвеждане на социалистическите граждански церемонии), на обектите на тези политики „отдолу” – представителите на „малките светове” (разкази на респонденти).

Дисертационният текст се вписва в актуална и предизвикателна за изследователите проблематика, свързана с осмисляне на близкото минало. Проблемът за рецепцията на една идеология, която налага различен светоглед и се опитва да замени интериоризирани вече ценности, въпросите за конструирането на нови културни модели и континуитета с предишни, за намесата в световъзприятията на личността и общността (локална, етническа, национална), за сложните отношения между овластена идеология и индивидуална жизнена траектория в периода 1944–1989 г. вълнуват редица учени в областта на етнологията, социологията, политологията, културологията, психологията и др., които прилагат в своите изследвания инструментариума на съответните науки. Тези важни проблеми са в обсега и на предлагания дисертационен труд. Липсата на времева дистанция обуславя и определени трудности при изследването на социалистическото минало. За разлика от авторите, чиито разработки се осмислят в дисертацията, социализирали се в периода на социалистическия политически модел, М. Маринова поглежда към обекта на изследване отвън, дистанцирано, тъй като нейният жизнен път започва след политическите промени през 1989 г. Това, от една страна, е възможност за различен изследователски ракурс и друг фокус на погледа. Тази житейска ситуация, от друга страна, създава предпоставки за шаблонизиране и клиширане на явленията. М. Маринова успешно е преодоляла тази опасност. Анализът на социалистическите граждански ритуали, свързани с жизнения цикъл, е поставен в един широк политически, социален и културен контекст и аргументиран с впечатляваща по обхват документална и изследователска литература.

Дисертационният текст се отличава с ясна и логична структура. Предметът, основните цели и задачи на изследването са формулирани точно и конкретно в началото на увода. Използваните методи за събиране на информация и нейното осмисляне са адекватни и резултатни. Те включват лично осъществено от докторантката теренно проучване с акцент върху провеждане на интервюта и издирване на документални свидетелства, проучване на архивни фолклористични и етнографски материали, на писмени извори (държавни и партийни документи, сценарии, граждански и църковни регистри) и научни публикации по проблематиката. Ползотворен за изследването е културологичният подход. Етнографското описание, съпоставителното изследване на публикувани и архивни текстове, интерпретативният подход и отчасти функционално-семантичният анализ (очертването на функции и смисли на културно изразяване) са адекватни методи и научни инструменти при изучаването на естествена среда, при извличане на интерпретации и скрити значения от материала, позволяват осмисляне на различни позиции и индивидуални изживявания, разкриване на определени факти и тенденции и позволяват постигане на плътно описание за изследваните културни явления и процеси (по Кл. Гиърц).

Важно достойнство на дисертационното изследване е историческата му дълбочина. Изобретяването и налагането на социалистическите ритуали, ролята на църковните и традиционните обреди, свързани с жизнения цикъл, се поставят в

широк политически и социокултурен контекст, като са разгледани и анализирани важни обществени тенденции и процеси в голям времеви период – от създаването на новата българска държава след Освобождението от османско владичество до наши дни. Специално внимание се отделя на прилагането на съветския опит в изследваната сфера. Историческият срез се допълва с конкретни картини – теренни наблюдения в община Божурище и гр. Брезник, които представят „моментни снимки” на внедряването и интериоризирането на социалистическия културен модел в определени периоди (50-те, 60-те, след 70-те години на ХХ в.), като се правят препратки към специфики в други краища на страната.

Впечатлява проучената и осмислена огромна по обем литература по проблематиката. Детайлно са проследени в исторически план основни публикации върху българската традиционна семейна обредност – на записвачи и изследователи (сред тях З. Княжевски, Г. С. Раковски, К. Шапкарев, Д. Маринов, М. Арnaudов, Ив. Георгиева, Хр. Вакарелски, Ст. Генчев, Р. Иванова, Д. Кауфман, Г. Лозанова, Е. Кръстева-Благоева, Т. Ив. Живков, Г. Симеонова, В. Жекова и др.). Изтъкнати са системният характер на обредите на преход, тяхната семантика, митологични корени, обредни персонажи и роли, открити са балкански и славянски паралели. Специално внимание е отделено на изследванията върху семейната обредност в периода 1945–1989 г. Подробно се проследени опитите на съветски и български учени за дефиниране на понятието „граждански обред”, за теоретично осмисляне на социалистическата празничност в опозиция на т.нар. народна и религиозна обредност. Представят се основни изследвания от посттоталитарния период, в които се анализират налагането на социалистическите ритуали, функционирането на стари значения в нови контексти, осъществяват се съпоставки на тоталитарната култура с архаичните култури и модели и др. (публикации на И. Знеполски, М. Беновска-Събкова, П. Петров, И. Минков, Р. Иванова, Н. Папучиев, А. Пашова, Ив. Еленков, У. Брунбауер, М. Методиев, Е. Петкова, М. Димитрова и др.).

Изследването на социалистическите ритуали се поставя в контекста на формирането на новия тип общество и създаването на „социалистическата личност“. Като се позовава на Улф Брунбауер и др. изследователи, М. Маринова определя неговите основни специфики и вярно го характеризира като неединен и неравномерен процес в отношението към традиционните ценности и ритуали. Подробно са разгледани публикации и изследвания на съветски и български политици, общественици и учени, за да се аргументира следването на съветския опит, както и ангажирането на науката с внедряването на социалистическата семейна обредност: поръчване на изследвания, които да аргументират предложените промени; мащабни теренни изследвания за документиране на традиционните празници и обреди, създаването през 70-те и в началото на 80-те години на ХХ в. на регионални сценарии за семейни празнични церемонии, в които са включени елементи от традиционната обредност и установяването на единен унифициран календар на социалистическите празници и ритуали.

Важно достойнство на дисертационния труд е изследването на културните процеси в тяхната динамика, развитие и трансформации. Аргументирано са представени нововъведенията в семейната обредност, обусловени от модернизацията и индустриализацията в българското общество. Преломната промяна, настъпила след смяната на политическата система след 1944 г., е

анализирана детайлно. Обособени са периоди на въвеждане на гражданските ритуали.

Изказани са верни наблюдения, свързани с десакрализацията на ритуалите през социализма, търсенето на механизми за вторично сакрализиране и превръщане на гражданските церемонии в празник. Теоретичните разработки в областта на ритуала и празника са добър аналитичен инструмент за изследване на конкретна културна ситуация, при осмислянето на връзките и преплитането на традиционни представи и практики с изобретени.

В дисертационното изследване впечатлява и сериозната и нелека работа по откриване на документални свидетелства за функционирането на социалистическите ритуали. Издирени са машинописни и ръкописни сценарии за граждански церемонии, свързани със сключване на брак, именуване на дете и погребение (личен архив на респондентката Лидия Добревска, обредно лице в Брезник, както и предназначени за служебно ползване брошури „Именуване“, „Венчаване“ и „Погребение“, издадени от Националната комисия по социалистическите празници и обреди през 1986). В анализа се въвеждат информации във ведомственото списание „Народни съвети“, което не е включено в реферативния бюлетин на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Всички тези свидетелства имат важно място при аргументацията на тезите и изводите на М. Маринова и показват реалните стъпки при формирането на социалистическата обредност, при опита за смяна на културния модел, разкриват специфики на селската и градската култура, прилагането на елементи от традицията за външен ефект, общи моменти между църковния и гражданския ритуал.

Високо оценявам проведеното теренно изследване в десетте селища на община Божурище, развито в трета глава „Семейната обредност през периода 1950–1989 г. през погледа на респондентите“. Теренът е избран много удачно – част от Шоплука, на границата с граовската етнографска област; район със селско население със съхранена до късно традиционна култура, но в близост до столицата, което е предпоставка за влияние на градската култура и възползване от възможностите за анонимност, която предлага големият град. В проучването са обхванати 52 респонденти на различна възраст, с различно образование и с различен социален статут, чийто живот е протекъл основно през социализма. Анализът в тази глава се опира на осъществените интервюта и съпоставката с данните от гражданските и църковните регистри за всички села в община Божурище (вж. Приложение). Житейските разкази допълват наблюденията за сложните връзки и отношения между църковните тайнства и ритуали, традиционната обредност и гражданските церемонии, за дублирането на последните с църковното тайнство при сватбата, за причините за силното редуциране на традиционната обредност, за функциите на включените в социалистическите ритуали елементи от традиционната обредност (забавна, а не сакрална), за предпочитанията към църковната обредност и традицията при кръщението и погребението и причините за това. Изводите са обвързани със социалния профил на респондентите: образование, професия, семейни модели.

Обърнато е специално внимание на разказването и разказите за трите важни етапа от жизнения цикъл, като се коментират проблеми на паметта, автоцензурата

и себепредставянето. Докторантката откроява специфики на контекста на интервюта (изследователят е свой, част от общността), на конструирането на разказите, като обръща специално внимание на автоцензурата. Анализирани са няколко интервюта, в които се открояват централни топови на разказа, както и основни емблеми при себепредставянето. Теренното изследване е първото цялостно етноложко проучване в района, посветено на семейната обредност през периода на социализма – въвеждането на нови ритуали, степента на съхранение и валоризиране на традиционни обредни практики през годините.

Смятам, че дисертацията на М. Маринова определено обогатява познанието за социалистическата обредност, свързана с жизнения цикъл. Предложена е цялостна визия за процесите по налагането на атеизма, на социалистическата празнична система и формирането на т.нар. социалистическа личност. Прилагането на политическата линия в практиката се детайлизира чрез анализи на сценарии на ритуали, създавани и осъществявани в конкретни селища, както и чрез осмислянето на личната история и конкретния биографичен опит на значителен брой респонденти. Убедително се показва възприемането от БКП на съветския модел в областта на семейната обредност, както и ролята на науката за конструиране и аргументиране на социалистическата празничност. Препоръчвам отпечатването на труда след редакторски прочит с цел избягване на повторения.

По темата на дисертацията са публикувани 5 статии, разработени самостоятелно в издания на СУ „Св. Климент Охридски“, на ЮЗУ „Неофит Рилски“ и др. Повечето от тях са изнесени като доклади на международни интердисциплинарни конференции на студенти и докторанти в България и в чужбина. Текстовете засягат отделни въпроси от разработваните теми в дисертационното изследване и дават добра представа за изследователските възможности на авторката и задълбочеността на дисертационния труд.

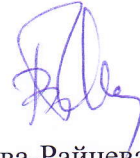
Авторефератът отразява вярно съдържанието на дисертацията и приносите на разработката. Резултатите и приносите на дисертационното изследване са оригинални и не са заимствани от други изследвания.

В заключение, дисертационният труд на Мария Маринова „Социалистическите граждански обреди – между идеологията и традицията (по материали от семейната обредност)“ е първото цялостно проучване на семейната обредност през периода 1944–1989 г. Дисертационното изследване се отличава с точни наблюдения, разсъждения и обобщения. Осъществено е с адекватна методология. Проучена и осмислена е огромна по обем научна и документална литература. В научно обръщение е въведен нов лично събран и издирен материал. Трудът отговаря на всички необходими изисквания за дисертационен текст и показва възможностите на Мария Маринова за критично мислене и самостоятелни научни изследвания. Дисертацията съдържа научни резултати, които представляват определен принос в изследването на социалистическите ритуали, свързани с жизнения цикъл, в научните рефлексии за рецепцията на наложените силово културни модели, както и наблюдения върху съхраняването и трансформацията на отделни традиционни и църковни обредни практики и обредни елементи. Научните резултати са оригинален принос в науката и отговарят на изискванията на ЗРАСРБ и съответния Правилник на СУ „Св. Климент Охридски“.

Убедено гласувам за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на Мария Валентинова Маринова в професионално направление 2.1. Филология – Фолклористика (Културна антропология).

30.04.2018 г.

Изготвил рецензията:



(доц. д-р Валентина Ганева-Райчева)